

ליל'ה' לשון זכר או לשון נקבה

א. לשון ועניני 'ליל' ו'לילה' / ב. ביאור דמיון 'ליל' ל'נער', ו'לילה' ל'נערה' / ג. ביאור חלקי הלילה

א. לשון ועניני 'ליל' ו'לילה'

בכ"ז מקום^א שמצינו בתנ"ך הלשון 'לילה' הוא לשון זכר.^ב וכן ברוב המקומות^ג שנזכר במשנה 'לילה' הוא לשון זכר.^ד וכן מבואר בכמה מקומות בחז"ל ובמפרשים^ה ש'לילה' הוא לשון זכר.

אמנם צריך עיון, ממה שמצינו שיש אומרים ש'לילה' הוא לשון נקבה.^ו

והנה הזוהר^ז מקשה על מה שמצינו שבפסוק^ח **"ליל שְׁמִירִים הוא לֵה' וגו' הוא הַלֵּילָה הָזֶה לֵה' שְׁמִירִים"** יש שתי לשונות, לשון 'ליל', ולשון 'לילה'. ומבאר הכוונה בזה, 'כתיב^ט "כִּי יִהְיֶה נֶעֶךְ בְּתוֹלָה", נער' כתיב [ולא 'נערה']. מאי טעמא? משום דכל זמן דלא קבילת דכר [קודם שקיבלה זכר], אתקרי [נקראת] 'נערה', מדקבילת דכר [אחר שקיבלה זכר], אתקרי [נקראת] 'נערה', אוף הכא [כמו כן כאן, נקרא] 'ליל' עד [ש]לא קבילת דכר [קיבלה זכר], ובשעתא דאתחבר [ובזמן שמתחבר] עמה דכר' [זכר], כתיב 'הוא הלילה הזה' וכו', ובגיני [ומשום] כך כתיב 'הלילה הזה' [לשון זכר] וכו', ו'לילה' אתקרי אגב דכורא [נקרא משום זכר].

מהזוהר מבואר שני ענינים: (א) 'ליל' דומה ל'נער', ו'לילה' דומה ל'נערה'. (ב) החלק הראשון של הלילה נקרא 'ליל', והחלק השני נקרא 'לילה'.

ב. ביאור דמיון 'ליל' ל'נער', ו'לילה' ל'נערה'

בביאור החילוק בין 'נער' ל'נערה', בודאי אי אפשר לומר ש'נערה' הוא לשון נקבה, ו'נער' הוא לשון זכר,

משום שכשם שכל 'נערה' שמצינו בתנ"ך הוא לשון נקבה,^י כמו כן כל 'נער' שמצינו בתנ"ך הוא לשון נקבה.^{יא}

אמנם אף על פי ש'נער' ו'נערה' שניהם לשון נקבה, מכל מקום **צורת** המלים בכתיב משתנה, כלומר, שצורת המלה של 'נערה' (עם ה"א) היא נקבה, וצורת המלה של 'נער' (בלי ה"א) היא זכר.

ולפי זה הזוהר מדמה 'ליל' ל'נער' ו'לילה' ל'נערה' (ואף על פי שבכל מקום שמצינו 'ליל' ו'לילה' בתנ"ך הם לשון זכר), כיון שצורת הכתיבה של 'ליל' היא כצורת הכתיבה של 'נער', והיינו צורת זכר, וצורת הכתיבה של 'לילה' היא כצורת הכתיבה של 'נערה', והיינו צורת נקבה. ואם כן, גם אם לפי כללי הדקדוק 'לילה' אינו נקבה (אלא לשון זכר^{יב}), אין בזה קושיא על הזוהר, כיון שכשם שצורת הכתיבה של 'נער' היא זכר **לעומת** צורת הכתיבה של 'נערה', כמו כן צורת הכתיבה של 'לילה' היא נקבה **לעומת** צורת הכתיבה של 'ליל'.

ולבאורה יש להכריח את ההבדל שבין לשון המלה בקריאה לבין צורת המלה בכתיבה, שהרי כל הנשים הם נקבה, ואילו בחומש בראשית מצינו שמיעוט חשוב (בערך^{יג} 30%) משמות הנשים הם בצורת זכר.^{יד} וכן כל האנשים הם זכר, ואילו בחומש בראשית מצינו שמיעוט חשוב (בערך^{טו} 10%) משמות האנשים הם בצורת נקבה.^{טז}

ואין לומר ששמות האנשים שהם בצורת נקבה, יש כלל שאיננו יודעים, ובאמת הם בצורת זכר. וכן אין לומר להיפך, ששמות הנשים שהם בצורת זכר, יש כלל שאיננו יודעים, ובאמת הם בצורת זכר, שהרי מצינו שהשם

הערות

א. וכן את הכתוב האמור באיוב (לו ב) **"אל תשאף הַלֵּילָה"**, המפרשים (רש"י, רלב"ג, מצודת דוד, מצודת ציון, מלבי"ם) לומדים שאינו אמור על הלילה. אמנם עי' באבן עזרא שמפרש ש'תשאף' הוא לשון נקבה ואמור על הלילה, והוא יוצא מן הכלל, שאע"פ ש'לילה' הוא זכר בכל מקום (אכן עזרא בראשית א ה), בפסוק זה 'לילה' הוא נקבה. ובוזה יש ליישב את דברי הפרי מגדים (ראש יוסף ברכות טז: בסוגריים) שכתב ש'לילה' הוא

מקורות

1. פסיקתא זוטרותא (לקח טוב שמות יא ו), אבן עזרא (בראשית א ה), ר' חיים פלטיאל (שמות יא ו), תי"ט ומלאכת שלמה (ברכות פ"ב מ"ה), של"ה (שער השמים על הגדה של פסח רנב, פסחים מצה שמורה אות קסד קסה 'לילה' שהוא לשון זכר), מלבי"ם (ביאור המילות ישעיה כא יא), נצי"ב (העמק שאלה יתרו שאילתא נד אות א 'לילה' לשון זכר בכל התורה), המלך במסיבו (דף רעח 'לילה' על פי דקדוק הוא לשון זכר).
2. מהר"ל (גבורות ה' פ"ב ד"ה ויש 'היום' נקרא זכר, והלילה

פעמים זכר ופעמים נקבה. **ב.** 'לילה' (בראשית יט לה, כו כד, לב יד, כב, מ, ז, מא יא, שמות יב, יב, במדבר יד, א, יהושע ח ט, יג, שופטים ו כה, מ, ז, ט, שמואל א' כח כה, ב' ב כט, ז, ד, מלכים ב' יט לה, תהלים יט ג, קד, ב, קלט יב, איוב ג ו, ז, אסתר ו, א, דברי הימים א' יז ג, ב' א ז), 'לילות' (שמואל א' י יב, יונה ב א), 'ליל' (שמות יב מב, ושם מובנו 'לילה' של בלשון סמיכות 'ליל שְׁפָרִים הוא'. ישעיה טו א, טז ג, כא יא, ל כט, ובב' מקומות הכתיב הוא 'ליל': משלי לא יל, איכה ב יט). בערוך השולחן (אורח סי' רסח סייד) כתב 'שיש בתורה לשון נקבה ליל', ותמוה שהרי בכל מקום שנוצר 'ליל' בתנ"ך הוא אינו לשון נקבה, או שאין הכרח שהוא לשון נקבה, ומה מקורו שיש בתורה

נקבה', 'שלי' (שער השמים על הגדה של פסח רב), גר"א (בשורת אליהו על ההגדה של פסח), משמעות הישועות יעקב (אורח סי' רס"ח סק"י 'דמחללה היא לשון נקבה, וקאי על הלילה', ר' צדוק הכהן מלובלין (דובר צדק עמוד מג 'לילה חסרון לשון נקבה; שם עמוד מו 'מדת לילה לשון נקבה; קומץ המנחה ח"א אות כט 'המקובלים כתבו וכו' מדת לילה נקבה'). 3. זוהר (בא לה): 4. שמות (יב מב). 5. דברים (כב כג). 6. תנ"ך (שופטים כ א, מלכים א' ב-ד, ב' ה, ד, רות ב ה-ו, ד יב, אסתר ב ג-ד, ז, ט, תנ"ך (בראשית כד יד, טז, כח, נה, נז, לד ג, יב, דברים כ טו-טז, כ כא, כג כט).

'ליל' לשון נקבה. **ג.** 'לילה' (משנה ברכות פ"ב מ"ה-ו, ח, פסחים פ"ו מ"ד, פ"ט מ"ה, פ"י מ"ד, זבחים פ"ה מ"ח-ז). 'לילות' (משנה זבחים פ"א מ"ג). יוצא מן הכלל היא המשנה במס' נדה (פ"י מ"א): 'ארבעה לילות וכו' לילה הראשון וכו' ארבעה לילות וכו' כל הלילה כולה'. שבשלושה פעמים הראשונים נוצר 'לילה' בלשון זכר, ובסוף נוצר 'לילה' בלשון נקבה (ועיי"ש שיש גירסאות שגורסים 'כל הלילה שלה' במקום 'כל הלילה כולה'). ואין לומר שיכולה' היא גירסא מוטעית, והיינו שהתיבה 'כולה' מיותר (שהרי התנא שנה כבר 'כל הלילה', ולמה הוצרך להוסיף 'כולה'), משום שמצינו במשניות נוספות כעין לשון זה 'כל וכו' כולו', 'כל וכו' כולה' (פסחים פ"י מ"ד 'כל הפרשה כולה', שקלים פ"א מ"ב 'כל הפרשה כולה', יומא פ"ה מ"א 'כל הבית כולו', קידושין פ"ד מ"ד 'כל התורה כולה', סנהדרין פ"ה מ"ד 'כל היום כולו'), ועיי"ש ב'שער התלמוד' שמרבים מזה גם מחצית היום. ד. בשאר מקומות בחז"ל שנוצר 'לילה', פעמים הוא בלשון זכר (תוספתא ברכות פ"א ה"ג, עירובין ס"ג, פסחים נ"ט, קיב, סוכה מו, נזיר כ"ג, בי"ק לח; זבחים נ"ג, נדה יא; בראשית רבה יח ד, מא א, נב יג, יג, סח ד, צג ו, ויקרא רבה ח א, שה"ש רבה ה ג, רות רבה ו ד), אמנם ברוב הפעמים נוצר 'לילה' בלשון נקבה (תוספתא פסחים פ"ה ה"ג, סוכה פ"ג ה"ב, מגילה פ"ב ה"ז, זבחים פ"ה ה"ח, נדה פ"ט ה"ח, מסכת סופרים פ"ח ה"ב, פ"ב ה"ט, שבת ס"ב, ע"א, פ"ט, צה; צו ע"א וע"ב, קב, ר"ה יא; כח, חגיגה ט; כתובות ו, לו, נו, מד, בבבית כז; תמורה כ"א; כריתות ז; סד; ירושלמי ברכות פ"ה ה"א - נד; מעשר שני פ"א ה"א - ה; פסחים פ"ח ה"א - ט; סוכה פ"ד ה"ה - כג, תענית פ"א ה"א - ג; היו - ו; פ"ב ה"ב - יג; מגילה פ"א ה"ד - ו; כתובות פ"ה ה"א - סב, קידושין פ"ב ה"ז - לא, בי"ק פ"י ה"ג - לט, מכילתא בא מסכתא דפסחא פ"ה, זו, מכילתא דרשב"י בא יב יג, ספרא אמור פ"א ה"ג, ספרי קרח קיח, בראשית רבה מא ב, מה ד, נ, ה, נא, ה, עו ג, עז יא, פה יב, צו ג, שמות רבה טו א, יח א, כג ו, ח, ויקרא רבה א ד, ה, כג ט, יא, ד, ה, שה"ש רבה א, מו ג, ג, ד, רות רבה ב, כה, א, איכה רבה א, כה, ד), ועי' בלשון המדרש (שה"ש רבה א יב) 'אותו הלילה וכו' והלילה קצרה', שסותר עצמו. ה. לכאורה כוונת הזוהר דווקא כלפי האמור בתורה ולא בנ"ך, משום שלא מצינו בנ"ך כתיב 'נער' על נקבה, ואדרבא בנ"ך מצינו בפירוש 'נַעֲרָה בְּתוּלָה' (שופטים כא יב, מלכים א' א, ב, אסתר ב ג). אלא שדברי הזוהר עדיין צריכים ביאור, שהרי גם בתורה מצינו כתיב 'נער' כלפי נקבה בתולה (בראשית כד יד, טו, כח, נה, נז, דברים כב כג, כה, כח), וגם כלפי נקבה בעולה (בראשית לד ג, דברים כ טו-טז, כ כא, כד, כ-כז, טט). ופעמים שאין הדבר מבורר, שמצינו ששכם קרא לדינה 'נער' אע"פ שהיא היתה בעולה, אלא שיתכן שהיתה כוונתו לרמות את יעקב ובניו, ולומר להם שלא בעל אותה, ולפיכך קרא לדינה 'נער' לרמז שהיא בתולה (בראשית לד יב). ו. ונוצר כן רק פעם אחת בתורה (דברים כ יט). ועי' בגמרא (כתובות מ"א, מד); שדרשו 'נַעֲרָה' לרבות קטנה. ז. עי' בגמרא (ברכות ז). וגמרא (שם) 'שלישית וכו' אשה מספרת עם בעלה', והיינו שמשך מקבלת זכר במשמר שליש (האחרון) של הלילה. וכן מבואר בשל"ה (שער השמים על הגדה של פסח רב, פסחים מצה שמורה אות קסד-קסה), בתולדות יעקב יוסף (פרשת בא), בהון עשיר (ברכות פ"א מ"ה) ובפרדס רימונים (שער ה סדר האצילות פרק ב). וצ"ע על המלבי"ם (ביאור המילות ישעיה כא יא) שכתב ש'לילה' הוא אינו לילה גמור, אלא רק העדר האור, והיינו תחילת הלילה, ו'ליל' הוא לילה גמור, והיינו סוף הלילה. ט. לכאורה גם המפרשים כותבים כן, אלא שאינם כותבים שיש 'צורה' של מלה, אלא קוראים לזה בשמות אחרים, אבל כוונתם לצורה של מילה. ראה לשון הגר"א (אדרת אליהו בראשית א ה): 'מפני שיום ולילה הם בבחינת זכר ונקבה', ולשון המהר"ל (גבורות ה' פ"ב ד"ה ויש): 'היום נקרא זכר, והלילה נקבה', ולשון התולדות יעקב יוסף (שמות פרשת בא): 'חצות לילה ראשונה נקרא ליל לשון זכר, ומחצי לילה ואילך נקרא לילה לשון נוקבא'. וכן השל"ה מצד אחד מבאר (מסכת חולין פרק תורה אור אות קטו) שלילה נקבה, ומצד שני מבאר (שם אות קמא) שלפעמים לילה זכר ולפעמים לילה נקבה. וכן מבואר בפרדס רימונים (שער ה סדר האצילות פרק ב), בשל"ה (שער השמים על הגדה של פסח רב), ובגר"א (בשורת אליהו, פירוש על הגדה של פסח). וכן משמעות הישועות יעקב (אורח סי' רס"ח סק"י 'דמחללה היא לשון נקבה, וקאי על הלילה'), ור' צדוק הכהן מלובלין (דובר צדק עמוד מג 'לילה חסרון לשון נקבה; שם עמוד מו 'מדת לילה לשון נקבה; קומץ המנחה חלק א אות כט 'המקובלים כתבו וכו' מדת לילה נקבה'). י. לפי זה קשה על הנצי"ב (העמק שאזלה, יתרו שאילתא נד אות א) שמבאר שלילי' שבת, היינו תחילת הלילה, לשון נקבה. יא. לשון האבן עזרא (בראשית א ה): 'זה"א לילה נוסף, כי הוא מלעיל, ולעולם לשון זכר הוא'. דומה לו בתי"ט (ברכות פ"ב מ"ה 'שם לילה זכר בסימן ה' נקבה'). יב. כן הוא אם מפרשים שצורת מלה של נקבה היינו כשהמלה מסתיימת בניקוד 'קמץ ה"א' (וקראתה מלרע, עי' מסלול, מסילת השמות נתיב ו אות מה, נתיב יט אות קטו, מאור התורה שער ה פרק ב אות י), אם כשהמלה מסתיימת באות 'ת' (עני' לשון לימודים, אות ח ד"ה הלילה היום), וצורת מלה של זכר היינו שכל המילים. יג. שר, הגר, רחל, תמנע, מהיטבאל, מטרד, תמר, שרד. אמנם 70% מהשמות הם בצורת נקבה (אהליבמה, בלהה, דברה, דינה, זלפה, חוה, יסכה, לאה, מלכה, מעכה, נעמה, עדה, צלה, קטורה, ראומה, רבקה, שרה, יהודית, בשמת, מחלת, אסנת). יד. איה, אלדעה, אלישה, בריעה, דומה, דקלה, חוילה, חירה, יהודה, ימנה, ישוה, מזה, סבתה, עיפה, ענה, פוה, רעמה, שלה, שמה, שמלה, תגרמה, שת, יפת, ריפת, חת, חצרמות, נביות, נחת, מנחת, יתת, צפנת, קהת.

"מַעֲכָה" (שהוא בצורת נקבה) הוא גם שם של אנשים^א (לשון זכר), וגם שם של נשים^ב (לשון נקבה), וכן נחלקו המפרשים אם הוא אמור על איש או על אשה^ג. והיינו שאפילו ש'מעכה' היא צורת מלה של נקבה, מצינו שיש אנשים בשם זה. ואפילו אם נאמר שיש כלל ש'מעכה' היא צורת מלה של זכר, מצינו שיש נשים בשם זה. ועי' עיון בענין 'מחנה לשון זכר או נקבה', דף ???.

ג. ביאור חלקי הלילה

הנה החלק הראשון של הלילה נקרא 'ליל', אמנם מה שנקרא 'לילה' יש לו שתי משמעויות: א) חלק האחרון של הלילה, ב) כל הלילה כולו^ד.

באכילת קרבן פסח נאמר¹: "וְאָכְלוּ אֶת הַפֶּסַח בַּלַּיְלָה הַזֶּה", ונחלקו התנאים בביאור שיעור הזמן של 'בלילה הזה'². לדעת רבי יהושע ורבי עקיבא זמן אכילת הפסח הוא כל הלילה, ואם כן מתאים הלשון 'לילה',

דהיינו כל הלילה כולו. אמנם אפילו לדעת רבי אליעזר ורבי אלעזר בן עזריה^ה שזמן אכילת הפסח הוא רק עד חצות הלילה, לא נאמר 'ליל', משום שהזמן של חצות הלילה באכילת הפסח אינו נלמד מהפסוק עצמו, אלא בגזירה שווה^ו ממה שנאמר במכת בכורות "וְעַבְדִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה"^ז.

לפי המבואר לכאורה קשה לשון המשנה של 'מה נשתנה הלילה הזה'⁴, שהרי שם מדובר על ארבע מצוות אכילה (מצה, מרור, צלי, טבילה), ומצוות אכילתם הוא רק עד חצות⁵, ואם כן היה צריך לשנות 'מה נשתנה ליל זה' מכל הלילות וכו' ליל זה כולו מצה וכו' ליל זה מרור וכו' ליל זה כולו צלי וכו' מטבילין וכו' ליל זה שתי פעמים^ח. ומתרץ הגר"א, שכל המצוות שייכות גם ליום (ולא דווקא ללילה), ואילו מצוות אלו שייכות דווקא בלילה, ואם כן לילה זה של פסח חשוב כאילו קבלה כבר זכר, ולכן הוא בצורת נקבה ('לילה') ולא בצורת זכר ('ליל').

הערות

א. מלך גת (מלכים א' ב' לט), אבי חנן (דברי הימים א' יא מג), אבי שפטיהו (שם כז טז). ב. אם אבשלום (שמואל ב' ג ג, דברי הימים א' ג ב), פלגש כלב (שם ב מח), אחות מכיר (שם ז טו), אשת מכיר (שם טז), אשת גבעון (שם ח כט, ט לה), אשת רחבעם (מלכים א' טו ב, י, יג, דברי הימים ב' יא כב, טו טז). ג. שרש"י (בראשית כב כ

מקורות

1. שמות (יב ח). 2. גמרא (ברכות ט, פסחים קכ:). 3. שמות (יב יב). 4. משנה (פסחים פ"י מ"ד). 5. משנה (זבחים פ"ה מ"ח), גמרא (ברכות ט), רמב"ם (הל' קרבן פסח פ"ח ה"טו), טור ושו"ע (או"ח סי' תעז ס"א).

'ארבעה בני פילגש' מפרש ש'מעכה' הוא זכר, אמנם לפי הספורנו (שם כד) 'מעכה' היא נקבה. וכן מצינו שרש"י (בראשית לו ב) מפרש ש'ענה' הוא זכר, אמנם לפי רבנו תם (הו"ד בתוס' ב"ב קטו: ד"ה מלמד) 'ענה' היא נקבה. ד. וכן ל'יום' מצינו שתי משמעויות בפסוק אחד (בראשית א ה): "וַיִּקְרָא אֱלֹקִים לְאֹר יוֹם", היינו שתיים עשרה השעות שביום שיש אור, "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד", היינו יום שלם של עשרים וארבע שעות. ה. וכן המשנה (ברכות פ"א מ"א), עי' בגמרא (שם ט). ו. או ממה שמצינו מחלוקת בפירוש המלה 'חפזון' (ברכות ט). ז. אע"פ שהלשון 'ליל' מופיע במשנה (ר"ה פ"ב מ"ח, נדרים פ"ח מ"ה) רק כשהוא בסמיכות למלה שאחריה, מכל מקום הלשון 'ליל זה' מופיע הרבה גם שלא בסמיכות למלה שאחריה (פרקי דרבי אליעזר כא, רש"י סנהדרין צד. ד"ה שומר מה, רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ז הי"ב, פ"ח הי"א, הל' קידוש החודש פ"א ה"א, פ"יב ה"ב, פ"יג ה"י, פט"ו ה"ח, פט"ז הי"ד, יט, פ"ז הכ"ב, הל' איסורי ביאה פ"ו הי"ז, חידושי הר"ן פסחים קיח. ד"ה אבל רבינו, נדרים סג: ד"ה שדרך בני, ר"ן על הרי"ף פסחים כו: מדה"ר ד"ה רבינו, מאירי נדה נד. ד"ה ונשוב, אורחות חיים ח"א סדר ליל הפסח אות ב, ט, כלבו סי' נ ד"ה מצות עשה, ד"ה אכילת מרור, ד"ה וכבר כתבנו, ספר המנהגים טירנה תשעה באב, ספר המנהגים (קלויזנר) סי' קלה, מנהגי הרב זלמן יענט ד"ה אב, מהרי"ל הל' שבעה עשר בתמוז, חידושי מהרי"ק הל' חמץ ומצה פ"ח ה"א, בית יוסף או"ח סי' תפד ס"א ד"ה וכתב אדוני). ח. ויתכן שזה היה גם כוונת הגר"א (בשורת אליהו, פירוש על הגדה של פסח) להקשות. ועל מה שכתב שם הגר"א בלשונו: 'היה צריך לכתוב תמיד אצל לילה זאת' כמשפטה שהוא לשון נקבה, כבר כתב התורה תמימה (שמות לא הערה כט) 'ולי קשה להאמין כי יצא דבר זה מפי הגר"א'.

